

УДК 159. 9

Н. П. Кулеша

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ ІЗ ДИСТАНТНИХ СІМЕЙ ДО УМОВ НАВЧАННЯ У ВНЗ ЗА ТРИВАЛІСТЮ ВІДСУТНОСТІ БАТЬКІВ

У статті досліджено психологічні особливості адаптації студентів із дистантних сімей до умов навчання у ВНЗ. Проаналізовано психологічні особливості адаптації студентів із дистантних сімей за тривалістю відсутності батьків.

Ключові слова: адаптація, студенти, дистантна сім'я, психологічні особливості.

В статье исследованы психологические особенности адаптации студентов с дистантных семей к условиям обучения в вузе. Проанализированы психологические особенности адаптации студентов с дистантных семей по продолжительности отсутствия родителей.

Ключевые слова: адаптация, студенты, дистантного семья, психологические особенности.

In the article the psychological features of adaptation of students from families distant to the learning environment at the university. Analyzed the psychological features of adaptation of students from distant families for the duration of the absence of parents.

Keywords: adaptation, students, distant family, psychological characteristics.

Постановка проблеми. У контексті сучасних освітньо-виховних пріоритетів стає дедалі актуальнішою увага до проблеми існування нового соціального феномену в нашій країні – дистантних сімей трудових мігрантів, соціального становлення та психічного розвитку дітей у цих сім'ях [5]. Реформування системи освіти, котре нині відбувається в Україні, висунуло на порядок денний питання подальшої наукової розробки теоретичних і прикладних аспектів проблеми адаптації студентів із дистантних сімей до нових умов навчання. Як свідчать наукові дослідження, далеко не кожен

із студентів спроможний швидко і без особливих психологічних травм адаптуватись до нової соціальної ситуації, свого нового статусу, а це, безумовно, позначається не лише на самопочутті підлітка, але й на якості засвоєння ним знань, взаєминах з однолітками, батьками та педагогами, на його поведінці, вчинках та особистісному становленні загалом [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє виділити найбільш загальні підходи до визначення поняття адаптації. Адаптацією прийнято вважати процес активного пристосування індивіда до умов нового соціального середовища; результат цього процесу; один із соціальнопсихологічних механізмів соціалізації особистості. У вищих навчальних закладах адаптація пов'язана з включенням студентів – вчорашніх абітурієнтів – у нові умови життя. Причому поняття «адаптація студентів» носить конкретний характер і означає насамперед саме пристосування особистості до конкретних умов вищого навчального закладу (ВНЗ) [3].

Різні аспекти проблеми адаптації були предметом вивчення як вітчизняних, так і зарубіжних учених (Ф. Александер, Р. Бенедикт, Дж. Даллард, М. Мід, Н. Міллер, Р. Сірс, Т. Френч та ін.), проте й досі немає єдиного погляду на саму сутність цього поняття. Досить неоднозначно визначаються критерії виміру рівнів адаптивності, умови та психологічні механізми прискорення такого процесу на різних вікових етапах та в різних сферах життєдіяльності людини, недостатньо з'ясовані зовнішні та внутрішні чинники адаптації, а також питання про те, як впливають індивідуально-психологічні та особистісні характеристики суб'єкта на особливості його адаптації до нових умов навчання тощо [1].

Залишається багато нез'ясованого в питанні адаптації студентів-першокурсників вузу до нових умов навчання, хоча йому присвячена ціла низка досліджень (І. Варава, М. Левченко, О. Мороз, Г. Панченко, В. Семиченко та ін.). Вчені наголошують на важливості дослідження цієї проблеми, підкреслюючи при цьому, що соціальну адаптацію неможливо виключити ні з процесів соціалізації і виховання, ні з життя взагалі, оскільки це «багатофакторний та багатовимірний процес входження особистості в нове соціальне оточення з метою спільної діяльності в напрямку прогресивної зміни як особистості, так і середовища» (О. Мороз) [4].

У сучасній науковій літературі поняття дистантної сім'ї як сім'ї, члени якої тривалий час із різних причин проживають на відста-

ні один від одного, визначали Я. О. Гошовський, Ф. А. Мустаєва, В. С. Торохтій, І. М. Трубавіна. У нашому дослідженні до категорії «дистантні сім'ї» віднесено сім'ї трудових мігрантів – заробітчани, що сезонно чи по кілька років поспіль працюють закордоном, адже члени цих сімей тривалий час перебувають на відстані.

Окремим аспектам цієї проблеми присвячені роботи О. І. Пенішкевич (запропоновано типологію дистантних сімей); Н. В. Гордієнко, Н. І. Куб'як (розглянуто дистантну сім'ю як об'єкт соціально-педагогічної роботи); Т. О. Дорошок, Л. Г. Ковальчук (проаналізовано зміни в поведінці дітей із сімей трудових мігрантів).

Аналіз теоретичних джерел дозволяє стверджувати, що вивчення психологічних особливостей адаптації студентів із дистантних сімей до умов навчання у ВНЗ приділяється недостатньо уваги.

Тому **метою** нашого дослідження є виявлення психологічних особливостей адаптації студентів із дистантних сімей до умов навчання у ВНЗ за тривалістю відсутності батьків.

Виклад основного матеріалу. Сім'я завжди була першим і найважливішим інститутом виховання, агентом соціалізації дитини, що позначається на всьому подальшому житті людини. В родині діти навчаються взаємодіяти з суспільством, засвоюють певні соціальні ролі і цінності.

Серед основних внутрішніх чинників поширення трудової міграції громадян України за кордон відзначають низький рівень життя та високий рівень безробіття, фемінізацію бідності та міграції, гендерну дискримінацію, низький рівень обізнаності з проблеми, недостатній правовий захист, корупцію, психологічні фактори. Перше місце серед чинників, що зумовлюють поширення трудової міграції, посідають економічні проблеми країн, що переживають період трансформації суспільно-політичного та економічного устрою [5].

Однією з основних проблем, пов'язаних із трудовою міграцією, є розрив родинних стосунків, у результаті чого діти залишаються без батьківського піклування протягом кількох років і стають «штучними» сиротами.

Нами було вивчено вікові особливості депривації студентів із дистантних сімей. За допомогою даних авторської анкети студентів було поділено на три групи: I група – студенти із дистантних сімей, батьки яких до року є трудовими мігрантами, II група – батьки є трудовими мігрантами від 1 до 3 років, III група – батьки є трудовими емігрантами більше ніж 3 роки.

По-перше, як показав аналіз теоретичних та експериментальних досліджень, ця проблема є маловивченою (більшість науковців вивчали її опосередковано в контексті вивчення інших феноменів); по-друге, у нашому дослідженні студенти були поділені на три зазначені групи, що дало змогу виявити вікову динаміку депривації та її вплив на психологічні особливості студента із дистантної сім'ї.

За результатами проведеного дослідження на основі методики В. Гербачевського «Оцінка рівня домагань», як видно з таблиці 1, було виявлено, що у студентів із дистантних сімей за відсутності батька чи матері до 1 року високий рівень пізнавальної мотивації серед досліджуваних становить 5,72%, середній рівень – 57,14%, низький рівень – 37,14%; у студентів із дистантних сімей за відсутності батька чи матері від 1 до 3 років високий рівень пізнавальної мотивації наявий у 9,09% досліджуваних, середній рівень – 60,61%, низький рівень – 30,3%; у студентів із дистантних сімей за відсутності батька чи матері більше ніж 3 роки високий рівень пізнавальної мотивації становить 42,86% досліджуваних, середній рівень – 51,43%, низький рівень – 5,71%.

Таблиця 1

Рівень пізнавальної мотивації студентів із дистантних сімей за умови відсутності батька чи матері та тривалістю відсутності (до 1 року, 1-3 роки, більше 3 років)

Критерії	Методика В. Гербачевського «Оцінка рівня домагань»		
	Рівень пізнавальної мотивації		
	Високий рівень, к-сть чол., %	Середній рівень, к-сть чол., %	Низький рівень, к-сть чол., %
СДС до 1 року	5,72	57,14	37,14
СДС 1-3 роки	9,09	60,61	30,3
СДС більше 3 років	42,86	51,43	5,71

Примітка:

СДС до 1 року – студенти з дистантних сімей за відсутності батька чи матері до 1 року;

СДС 1-3 роки – студенти з дистантних сімей за відсутності батька чи матері від 1 до 3 років;

СДС більше 3 років – студенти з дистантних сімей за відсутності батька чи матері більше 3 років.

З метою повнішого вивчення мотиваційної структури студентів із дистантних сімей за умови відсутності батька чи матері та тривалістю відсутності (до 1 року, 1-3 роки, більше 3 років), застосовувався опитувальник А. Реана «Мотивація успіху та боязні невдач».

Тестування студентів із дистантних сімей за тривалістю відсутності батьків, як видно із таблиці 2, показало, що мотиваційний полюс усе ще не виражений, а показник мотивації на успіх серед студентів із дистантних сімей залежно від тривалості відсутності батьків майже однаковий, суттєвих відмінностей немає.

У студентів із дистантних сімей за тривалістю відсутності батьків переважають показники з низьким та середнім рівнем мотивації до успіху та боязні невдачі.

Таблиця 2

Рівень мотивації успіху та боязні невдач студентів із дистантних сімей за умови відсутності батька чи матері та тривалістю відсутності (до 1 року, 1-3 роки, більше 3 років)

Критерії	Опитувальник А. Реана «Мотивація успіху та боязні невдач»		
	Рівень мотивації успіху та боязні невдач		
	Високий рівень, к-сть чол., %	Середній рівень, к-сть чол., %	Низький рівень, к-сть чол., %
СДС до 1 року	15,4	53,7	30,9
СДС 1-3 роки	12,8	47,9	39,3
СДС більше 3 років	18,9	46	35,1

Примітка:

СДС до 1 року – студенти з дистантних сімей за відсутності батька чи матері до 1 року;

СДС 1-3 роки – студенти з дистантних сімей за відсутності батька чи матері від 1 до 3 років;

СДС більше 3 років – студенти з дистантних сімей за відсутності батька чи матері більше 3 років.

На основі опитувальника діагностики рефлексії А. Карпова, що призначений для визначення рівня рефлексії у студентів із дистантних сімей за тривалістю відсутності батьків, констатуємо, як демонструє рисунок 1, що у студентів із дистантних сімей за від-

сутності батька чи матері до 1 року високий рівень рефлексії виявлено в 14,5% досліджуваних, середній рівень – 56,2%, низький рівень – 29,3%; у студентів із дистантних сімей за відсутності батька чи матері від 1 до 3 років високий рівень рефлексії встановлено у 26,3% досліджуваних, середній рівень – 27,9%, низький рівень – 45,9%; у студентів із дистантних сімей за відсутності батька чи матері більше ніж 3 роки високий рівень рефлексії виявлено у 24,2% досліджуваних, середній рівень – 16,7%, низький рівень – 63,1%.

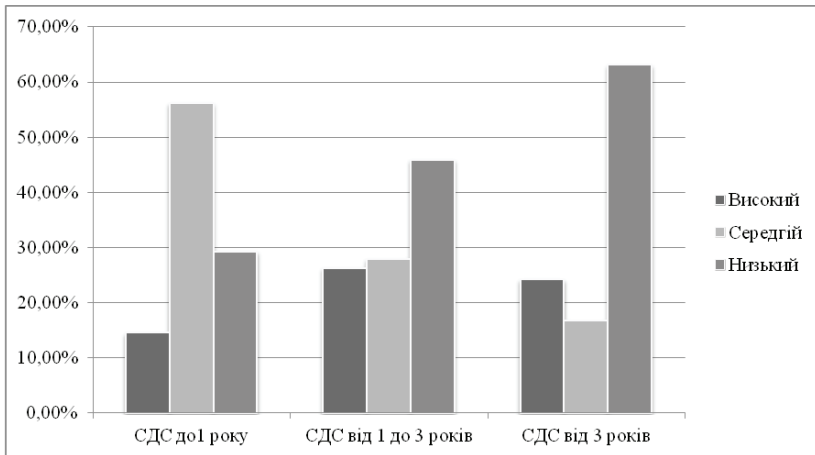

Рис. 1. Рівень рефлексії студентів із дистантних сімей за умови відсутності батька чи матері та тривалістю відсутності (до 1 року, 1-3 роки, більше 3 років)

Примітка:

СДС до 1 року – студенти з дистантних сімей за відсутності батька чи матері до 1 року;

СДС 1-3 роки – студенти з дистантних сімей за відсутності батька чи матері від 1 до 3 років;

СДС більше 3 років – студенти з дистантних сімей за відсутності батька чи матері від більше 3 років.

Як бачимо, студенти із дистантних сімей за відсутності батька чи матері більше 3 років мають найбільший показник низького рівня 63,1%.

На основі отриманих результатів проведеного дослідження, використовуючи методику «Самооцінка емоційних станів» А. Уессмана та Д. Рікса [177], ми досліджували актуальні емоційні стани студентів за чотирма шкалами тверджень: «спокій – тривога», «енергійність – втома», «піднесеність – пригніченість», «впевненість у собі – безпорадність» і загальним рівнем самооцінки у студентів з дистантних сімей за тривалістю відсутності батьків.

Як видно із таблиці 3 результати діагностики актуальних емоційних станів та рівня самооцінки студентів із дистантних сімей показали, що за шкалою «спокій – тривога», найвищі показники мають усі групи за тривалістю відсутності батьків: по низькому рівню вираженості емоційного стану мають 49% досліджуваних, батьки, які відсутні до року, 55,1% у досліджуваних із дистантних сімей, батьки які відсутні від одного до трьох років та 49,1% у студентів із дистантних сімей, батьки, які відсутні більше трьох років.

За шкалою «енергійність – втома» переважна більшість осіб з усіх груп мають низький рівень, а саме: 62,2% студентів із дистантних сімей за відсутності батька чи матері до 1 року, 59,8% студентів із дистантних сімей за відсутності батька чи матері від 1 до 3 років і 42,6% студентів із дистантних сімей за відсутності батька чи матері більше ніж 3 роки.

Результати за шкалою «піднесеність – пригніченість» показують, що студенти з дистантних сімей усіх груп I, II, III (45,2%, 40,3% і 42,5% відповідно) почуваються дуже пригніченими і сумними, фіксують у себе ознаки депресії.

За шкалою «впевненість у собі – безпорадність» у групах студентів із дистантних сімей за тривалістю відсутності батьків переважають показники середнього та низького рівня.

Підрахувавши індивідуальні сумарні (за чотирма шкалами) оцінки емоційного стану, ми отримали такі показники: у студентів із дистантних сімей за відсутності батька чи матері до 1 року високий рівень рефлексії становить 22,7% досліджуваних, середній рівень – 44,3%, низький рівень – 33%; у студентів із дистантних сімей за відсутності батька чи матері від 1 до 3 років високий рівень рефлексії становить 23% досліджуваних, середній рівень – 40,6%, низький рівень – 36,4%; у студентів із дистантних сімей за відсутності батька чи матері більше ніж 3 роки високий рівень рефлексії становить 12,3% досліджуваних, середній рівень – 23,2%, низький рівень – 64,5%.

Таблиця 3

Результати діагностики актуальних емоційних станів студентів із дистантних сімей за умови відсутності батька чи матері та тривалістю відсутності (до 1 року, 1-3 роки, більше 3 років)

Шали методики	Рівні	СДС до 1 року I група	СДС від 1 до 3 років II група	СДС більше 3 років III група
спокій – тривога	Високий	17,1	18,4	12,9
	Середній	33,9	26,5	38
	Низький	49	55,1	49,1
енергійність – втома	Високий	9,5	9,1	21,3
	Середній	28,3	29,1	36,1
	Низький	62,2	59,8	42,6
піднесеність – пригніченість	Високий	11,5	12,4	16,1
	Середній	43,3	47,3	41,4
	Низький	45,2	40,3	42,5
впевненість у собі – безпорадність	Високий	15,2	16,2	9,2
	Середній	54,7	32,1,	33,7
	Низький	30,1	51,7	57,1
загальна самооцінка	Високий	22,7	23	12,3
	Середній	44,3	40,6	23,2
	Низький	33	36,4	64,5

Примітка:

СДС до 1 року – студенти з дистантних сімей за відсутності батька чи матері до 1 року;

СДС 1-3 роки – студенти з дистантних сімей за відсутності батька чи матері від 1 до 3 років;

СДС більше 3 років – студенти з дистантних сімей за відсутності батька чи матері більше 3 років.

Показники реактивної й особистісної тривоги за шкалою Спілбергера-Ханіна дозволили зафіксувати тривожність студентів із дистантних сімей за тривалістю відсутності одного із батьків.

За результатами проведеного дослідження отримані дані показують, що у групі студентів, які проходили дослідження, було ви-

явлено перевагу високого рівня реактивної та особистісної тривоги (39,1% і 43,6% – відповідно) у студентів із дистантних сімей за відсутності батька чи матері до 1 року; (53,2% і 58,9% -відповідно) у студентів із дистантних сімей за відсутності батька чи матері від 1 до 3 років та (49,8% і 66,5%) у студентів із дистантних сімей за відсутності батька чи матері більше ніж 3 роки.

Дані дослідження, за опитувальником К. Томаса, щодо схильності до конфліктної поведінки нами були отриманні такі результати щодо переваг конфліктних форм поведінки (таблиця 4): серед студентів із дистантних сімей за відсутності батька чи матері до 1 року: суперництво (17,5%), співпраця (13,7%), компроміс (27,1%), уникнення (21,5%), пристосування (20,2%); серед студентів із дистантних сімей за відсутності батька чи матері від 1 року до 3 років: суперництво (46,5%), співпраця (16,6%), компроміс (14%), уникнення (12,2%), пристосування (10,7%); серед студентів із дистантних сімей за відсутності батька чи матері більше 3 років: суперництво (56,2%), співпраця (12,3%), компроміс (9,1%), уникнення (14,4%), пристосування (7,1%).

Таблиця 4

Результати розподілу студентів із дистантних сімей за схильністю до конфліктної поведінки (за тестом К. Томаса) за тривалістю відсутності батька чи матері (до 1 року, 1-3 роки, більше 3 років) (дані подані у відсотковому відношенні)

Стиль поведінки	СДС до 1 року I група	СДС від 1 до 3 років II група	СДС більше 3 років III група
Суперництво	17,5	46,5	56,2
Співпраця	13,7	16,6	12,3
Компроміс	27,1	14	9,1
Уникнення	21,5	12,2	14,4
Пристосування	20,2	10,7	7,1

Примітка:

СДС до 1 року – студенти з дистантних сімей за відсутності батька чи матері до 1 року;

СДС 1-3 роки – студенти з дистантних сімей за відсутності батька чи матері від 1 до 3 років;

СДС більше 3 років – студенти з дистантних сімей за відсутності батька чи матері більше 3 років.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, аналіз результатів довів залежність відсутності та тривалості відсутності батьків. Потреба у стабільності і відчутті захищеності не задовольняється через те, що основні люди в житті дитини – батьки – не проживають разом із дитиною. Той факт, що батьки лише періодично приїжджають, викликає відчуття нестабільності, ці приїзди не компенсують відсутність постійного проживання з дітьми. Крім цього, дуже часто є не задоволеною й потреба в емоційній близькості, оскільки замінити спілкування з матір'ю і батьком дуже рідко спроможний хтось з інших родичів, а тим більше інших дорослих. Украй негативно позначається те, що потреба в безумовній любові, тобто усвідомлення дитиною, що вона є цінністю для своїх батьків, теж є не задоволеною, оскільки той факт, що вони залишають дитину саму, підриває впевненість у своїй значущості для батьків.

За результатами математичної обробки даних студентів із дистантних сімей за тривалістю відсутності батька чи матері (до 1 року, 1-3 роки, більше 3 років) нами визначено, що для студентів із дистантних сімей характерним є:

1) низький рівень пізнавальної мотивації у студентів із дистантних сімей за умови відсутності батька чи матері та тривалістю відсутності (до 1 року, 1-3 роки, більше 3 років);

2) низький рівень мотивації успіху та боязні невдач у студентів із дистантних сімей за відсутності батька чи матері від 1 до 3 років;

3) низький рівень рефлексії у студентів із дистантних сімей за відсутності батька чи матері більше 3 років;

4) низькі показники діагностики актуальних емоційних станів та рівня самооцінки у студентів із дистантних сімей за умови відсутності батька чи матері та тривалістю відсутності (до 1 року, 1-3 роки, більше 3 років);

5) достовірно високий рівень реактивної та особистісної тривоги у студентів з дистантних сімей за відсутності батька чи матері більше 3 років та у студентів із дистантних сімей за відсутності батька чи матері від 1 до 3 років;

6) найбільші показники за схильністю до конфліктної поведінки мають студенти з дистантних сімей за відсутності батька чи матері більше 3 років.

Наші подальші дослідження спрямовуватимуться на практичне застосування отриманих результатів, що стосується пристосування студентів із дистантних сімей до навчання у вузі, що дасть можливість побудувати навчальний процес із урахуванням особистісних якостей студентів, дозволить забезпечити найшвидший процес адаптації студентів із дистантних сімей до навчальної діяльності.

Література:

1. Алексєєва Т.В. Психологічні фактори та прояви процесу адаптації студентів до навчання у вищому навчальному закладі : дис... к. психол. наук : 19.00.07 / Алексєєва Тетяна Валентинівна. – Київ, 2004. – 165 с.

2. Бойко І. І. Соціально-психологічна адаптація підлітка до нових умов навчання Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / І. І. Бойко; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2001. – 19 с. – укр.

3. Жигайло Н. І. Психологічні особливості соціальної адаптації студентів-першокурсників / Н. І. Жигайло // Молодь і ринок // Науково-педагогічний журнал. – 2012. – № 3 (86). – С. 26–32.

4. Жигайло Н. І. Психолого-педагогічні основи професійної адаптації майбутніх фахівців : монографія / Н. І. Жигайло; [за ред. Г. П. Васяновича]. – Львів : Сполом, 2008. – 464 с.

5. Раєвська Я. М. Феномен дистантної сім'ї та її вплив на особистість підлітка [Текст] / Я. М. Раєвська // Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. / КПНУ ім. І. Огієнка ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – 2011. – Вип. 13. – С. 280–290.